

Nomaden over de grens van de taal

Kopnaad van Stefan Hertmans

Kopnaad, de eerste theatertekst van Stefan Hertmans, werd in 1990 geschreven in opdracht van het Nieuwpoortteater.

Het Kaaitheater zorgt deze dagen voor de eerste inscenering van de ongewoon 'open' tekst, waarin verleden en actualiteit met mekaar in dialoog treden.

Johan Reyniers maakt de potentiële toeschouwer wegwijs in de 'omgevallen centraaleuropese boekenkast'.

Hertmans koppelt emotie immers niet los van eruditie.

In 1797 vat de Duitse dichter Friedrich Hölderlin (1770-1843) in Frankfurt het plan op een tragedie in vijf bedrijven te schrijven rond de dood van de oud-Griekse filosoof Empedokles. Volgens de overlevering (van Diogenes Laertius) wou die het volk tot een zuiver geestelijke religie brengen, maar werd hij op aandringen van de priester Hermokrates verbannen. Empedokles is daarop in de Etna gesprongen; door zijn vrijwillige dood wou hij zich met de oneindige natuur verenigen. Maar evenzeer betrof zijn daad een ultiem offer: Empedokles was tot het inzicht gekomen dat hij zijn leer op geen andere dan dié manier werkelijk verder kon uitdragen.

Hölderlin heeft zijn treurspel nooit voltooid, het is bij (onvolledige) aanzetten gebleven, bij zeg maar een al te *frühvollendet* stuk en een kort gedicht getiteld *Empedokles* dat eindigt met de verzen: 'Und folgen möcht ich in die Tiefe, /Hielte die Liebe mich nicht, dem Helden.' Een visionaire uitspraak, zoals Hölderlin er vele heeft gedaan. Want na de dood van zijn overspelige geliefde Susette Gontard gaat het met Hölderlin vanaf 1802 snel bergaf. Enkele jaren later wordt hij krankzinnig verklaard. Men voorspelt dat hij op die manier nog enkele jaren te leven heeft, maar het duurt nog tot 1843 eer de dichter vredig inslaapt. Al die tijd verblijft hij

en wordt hij verzorgd in de toren van de familie Zimmer in Tübingen, met uitzicht op de Neckar.

Lange tijd luidde de medische diagnose simpelweg: schizofrenie. Verwonderlijk is dat niet: de waanzinnige bleef bijvoorbeeld ook als dichter actief (een *minor poet* dan hij daarvoor was, weliswaar), maar ondertekende zijn verzen steevast met 'Scardanelli', en dateerde ze naar believen (1671, 1759, zelfs 1940). Later is de opvatting veld gaan winnen dat Hölderlins waanzin net zo goed als een min of meer vrijwillig terugtreden uit de 'gewone' alledaagse werkelijkheid kan worden gezien, als een willen breken met alle banden waarmee een mens willens nillens aan de maatschappelijke ordening vastgeklonken zit – zoals vooruitgebeeld in de vrijwillige dood van Empedokles. Aan die bevinding hangt een en ander vast, want niets minder dan de grondvraag van de psychiatrie naar de normaliteit van een mens wordt ermee ter discussie gesteld. Je kunt dat zien als een relativeren van Hölderlins waanzin (met als redenering: misschien was hij wel niet echt gek, of toch niet helemaal), maar voor hetzelfde geld maakt het de zaak nog erger: wat moet er wel niet gebeurd zijn dat iemand er zesentertig jaar lang het zwijgen toe doet? Daarover gaat *Kopnaad*, de 'tekst voor vier stemmen' die Stefan Hertmans

in 1990 in opdracht van het Nieuwpoortteater schreef.

Hertmans: 'Mijn faalangst om voor theater te schrijven was ik kwijt na het zien van de opvoering van *Das Spiel vom Fragen* van Peter Handke, door Maatschappij Discordia. Ik dacht: als dit kan in het theater, dan moet ik er niet langer van uitgaan dat ik een bepaald medium nog moet veroveren via een klassieke weg, maar moet ik iets maken dat uit mezelf komt, vertrekken van iets dat mij nauw aan het hart ligt en waarin het kritische element ook in een poëtische context verscholen kan liggen. Ik heb dan ook niet meteen het gevoel dat *Kopnaad* een theatertekst is in de strikte zin van het woord. Er is geen dramatiek maar veeleer reflectie en poëzie in aanwezig. Bovendien bestaat de tekst niet echt uit dialogen, maar uit een soort antifonen. Er zijn ook geen klassieke personages; het zijn meer gestalten en types – en toch zie ik ze heel concreet voor mij.'

Verlichting

Twee naamloze vrouwen en twee mannen treden op: ene Friedl (die naar Hölderlin verwijst, maar wellicht evenzeer naar Friedrich Nietzsche) en ene Lenz. Hölderlin staat met zijn waanzin immers niet alleen. Vertrekpunt voor *Kopnaad* was voor Hertmans *De romantische dichter Lenz spreekt*, een kort want nauwelijks meer dan twee bladzijden tellend verhaal uit zijn in 1988 verschenen bundel die, niet toevallig overigens, *De grenzen van woestijnen* heet. Hertmans gaat er op zoek naar grensgebieden en wil in zijn teksten laten zien dat (zo noteert de flaptekstlezer) 'het lichaam onpeilbaar is, onvatbaar voor de categorieën waarin we het sedert de Verlichting telkens weer willen duwen. Met een gil en een sprong ontsnappen de lichamen in Hertmans' verhalen telkens steeds weer in de richting van een visionaire diepte.' Zoals dat van Jakob Michael Reinhold Lenz (1751-1792), die in bewust verhaal (eigenlijk een monoloog) met enige stelligheid opmerkt niet krankzinnig te zijn. 'Dat kan niet iedereen van zichzelf zeggen,' voegt hij eraan toe. En vraagt de lezer/luisteraar op het einde of hij ook die stem hoort 'die op de einder schreeuwt, en die men stilte noemt.'

Het verhaal werd door Hertmans helemaal omgewerkt; uiteindelijk blijken er van de oorspronkelijke tekst in *Kopnaad* maar enkele zinnen meer terug te vinden.